

טיפול משפחתי פרק ב:

המשך שימוש
בבני משפחה
בחקירות שב"כ

עדכון תקופתי: יוני 2012

טיפול משפחתי פרק ב:

המשך שימוש בבני משפחה בחקירות שב"כ

עדכון תקופתי: יוני 2012

מחקר וכתיבה: עו"ד אירית בלאס

עריכה לשונית: מימי ברעם

תודה לכל מי שהעירו ותרמו למחקר זה: עו"ד סמדר בן נתן, כרמי לקר, יעל מלין, ד"ר ישי מנוחין, קוני מרטינז ורלה פדרסן, ד"ר רחל סטרומזה, נטע פרידמן.

תודות

פעילות הוועד מתאפשרת הודות לתמיכת שותפינו, מספרם הנדל והולך של שוחרי הוועד ותורמים פרטיים בארץ ובעולם. ברצוננו להודות במיוחד לנופים הבאים:

Cordaid - Holland

Kios - Finland

Kvinna till Kvinna - Sweden

New Israel Fund

The International Rehabilitation Council for Torture Victims

The Embassy of Belgium in Tel Aviv - Belgium

The pooled funds of the Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC), the Royal Danish Representative Office to the PA, the Swedish International Development Cooperation (SIDA) and the Netherlands Representative Office to the PA channeled through the NGO Development Center (NDC) HR/GG secretariat

The Sigrid Rausing Trust - UK

UNDP

United Nations Voluntary Fund for Victims of Torture

הוועד הציבורי נגד
צ'ינוויי
בישראל

במרס 2008 פרסם הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל את הדו"ח "טיפול משפחתי: שימוש בבני משפחה בחקירות", העוסק בתופעה רווחת בחקירות שב"כ: הפעלת לחץ על נחקרים באמצעות שימוש בבני משפחה, על מנת לגרום לנחקר למצוקה קשה ולסבל נפשי ולהביאו להודאה. הבאנו אז אסופה של מקרים בהם במהלך החקירה גרמו חוקרים לנחקר להאמין, כי חירותם או שלומם של בני משפחתו מצויים בסכנה שביכולתו למנוע אם יודה. מצג זה הוצג לנחקר בדרכים שונות, בהן איזמים בעת החקירה על שלומם וחירותם של בני משפחת הנחקר, הבאתם של בני משפחה לבית המעצר באמתלה כלשהי והצגתם בפניו כאילו הם עצורים, ומעצר או התעללות שבו המשפחה העצור נתון להם, המובאים לידיעת הנחקר. בעדכון זה נראה, כי השימוש בשיטות אלה ממשיך, וחלקן רווח עד מאוד, וזאת בניגוד להצהרות היועץ המשפטי לממשלה ולפסיקת בג"צ.

שימוש בבני משפחה כאמצעי לחץ בחקירות, הוא ניצול בוטה של המטענים החברתיים, הרגשיים והתרבותיים הכרוכים בקשרים משפחתיים. הוא מביא למתח נפשי קשה מנשוא במהלך החקירה, ויוצר מצב בו הנחקר חש אחראי לנזק שמושת על היקרים לו מכול, ושעל כתפיו מונח כל כובד האחריות למנוע אותו. כמו כן, מעצים השימוש בבני המשפחה את תחושת חוסר האונים של הנחקר, ואת התלות המוחלטת שלו ושל קרוביו ברצונו הטוב של החוקר. הלחץ והמתח החמורים יוצרים אצל הנחקר מצוקה נפשית המגיעה לעתים קרובות לכדי עינויים.

כאשר נעשה שימוש בבו או בבת משפחה כאמצעי לחץ בחקירה, לא רק הנחקר לבדו ניזוק, אלא המשפחה כולה. בבו המשפחה שמובא אל מתקן המעצר באמתלה כלשהי ונעשה בו שימוש לקידום חקירתו של אחר, או בבו משפחה עצור שהתבקש לשכנע את הנחקר לתת לחוקרו הודאה, נעשה שימוש אינסטרומנטלי, חירותם וכבודם נפגעים קשות וגם להם נגרמת מצוקה נפשית, בלא כל אשם או חשד ביחס אליהם. פעמים רבות הם גם חשים אשמה על כך שפעולתם פגעה בבו משפחתם הכלוא. החוויה מותירה את נזקיה בקרב המשפחה כולה וממשיכה לעורר פחדים וחששות במשך זמן רב.

אף על פי כן, היועץ המשפטי לממשלה לא ראה לנכון לשלול מכול וכול שימוש בשיטה זו. עמדת היועץ בתגובה לפניותנו בנושא, שהחלו במקביל לפרסום הדו"ח ב-2008, היתה כי בנסיבות מסוימות שימוש בבני משפחה בחקירות מותר: היועץ קבע, כי כאשר ישנה עילת מעצר נגד בן המשפחה, ומדובר באותה "מסכת עבריינית" (כלומר בני המשפחה עצורים בשל אותה עבירה), או אז מותר יהיה להפגיש ביניהם. אולם כאשר אין עילת מעצר כלפי בן המשפחה, אזי אין מקום ליצור מצג שווה כלפי הנחקר, כאילו בן משפחתו עצור. עמדה זו התקבלה בבג"צ 3533/08 סוויטי נ' שירות הביטחון הכללי (להלן: בג"צ סוויטי), לצד איסור מפורש על שימוש באיזמים על בני משפחה במהלך החקירה.

המצב החוקי היום כפי שנקבע בבג"צ סוויטי, על אף כמה סייגים חשובים, מתיר את המשכם של עינויים נפשיים, בנסיבות מסוימות. גם הדרישה לעילת מעצר חוקית אינה בגדר חסם אמיתי בפני חוקרי שב"כ, להמשיך ולהשתמש בשיטת חקירה זו, כיוון שעילות המעצר הקיימות בשטחים הן רחבות ביותר ואין עליהם פיקוח ממשי. נוסף על כך, ובאופן לא מפתיע, גם מה שנפסל באופן מפורש על ידי בג"צ, שימוש באיזמים כי יבולע לבני משפחת הנחקר אם לא יודה, ממשיך ומתקיים כדבר שבשגרה. כמעט מחצית הקורבנות שהוועד הגיש בשמם תלונות בשלוש השנים האחרונות, העידו על שימוש באיזמים מסוג זה בחקירתם.

מטרתו של עדכון זה היא, אם כן, לתאר את האופן בו ממשיכים השב"כ ורשויות חקירה אחרות בשימוש בבני משפחה על מנת להפעיל לחץ בחקירות, את היקף השימוש בשיטה זו, ואת המדיניות החוקית המאפשרת אותה. הדו"ח יחולק לחמישה חלקים. בחלק הראשון, נתאר את המדיניות המשפטית הנוהגת כיום, לאחר בג"צ סוויטי שאימץ את עמדת היועץ המשפטי לממשלה, ונסביר את חלקיותה ואת מגבלותיה. בחלק השני נביא דוגמאות לאותן שיטות שמאפשרת מדיניות זו. בחלק השלישי נראה, כי גם מה שנפסל באופן מפורש בבג"צ סוויטי, איזמים מפורשים על פגיעה בבני משפחה, ממשיך להתקיים כדבר שבשגרה. בסיומו של הדו"ח נביא קטע קצר על ההשלכות הקשות של עינויים נפשיים בכלל ושל שימוש בבני משפחה בפרט.

1. המדיניות המשפטית: אסור, אבל בעצם מותר

נפתח בתיאור המצב המשפטי היום, שאמנם קובע כמה סייגים חשובים לשימוש בבני משפחה בחקירות, אך למעשה מאפשר את המשכו.

באפריל 2007 פנה הוועד, יחד עם ארגוני זכויות אדם נוספים, אל היועץ המשפטי לממשלה והתריע בפניו על התופעה הנפוצה של הפעלת לחץ נפשי לא סביר על נחקרים באמצעות שימוש בבני משפחתם. במכתב טענו, כי שימוש בבני משפחה מפעיל לחץ על הנחקר העולה כדי עינויים; שהוא מפר את זכותו של בן המשפחה העצור; ושהוא מהווה ניצול לרעה של סמכות הנתונה לכוחות הביטחון כלפי תושבי שטח כבוש, והוא מנוגד לדין המקומי ולדין הבינלאומי.

ביולי 2007 ניתנה תשובתו של עו"ד רז ניזרי מטעם היועץ המשפטי לממשלה. בתשובה נקבע כך:

**”א. מעצר בן משפחה של נחקר מותר, כאשר מדובר באותה מסכת עבריינית, וקיימת עילת מעצר חוקית נגד בן המשפחה. בנסיבות אלה, שב”כ אינו רואה כל מניעה כי בן המשפחה האחד יהיה מודע למעצרו של האחר, לרבות הפגשתם.
ב. ככלל, במצב דברים בו בן משפחתו של העצור אינו במעצר, ואין עילת מעצר חוקית כנגדו, אין מקום ליצור כלפי הנחקר מצג לפיו בן המשפחה עצור.”**

ניסוחה של מדיניות זו היווה פריצת דרך משמעותית, במובן זה שהיא אוסרת (אמנם רק “ככלל” ולא באופן מוחלט) על מעצר של בן משפחה רק לשם הפגשתו עם נחקר והפעלת לחץ באמצעותו. כמו כן, מכתבו של היועץ הכיר בכך כי במקרהו של סוויטי שתואר בדו”ח מ-2008, נעשה שימוש לא חוקי בבני משפחת הנחקר.¹ אולם, לצד קביעות חשובות אלה, עמדת היועץ כפי שהיא מנוסחת במכתב נוקטת בלשון עמומה, ומאפשרת, בנסיבות מסוימות, את המשך קיומה של שיטה זו.

ראשית, בקביעה כי על המעצר להיות חוקי אין כל רבותא. ברור, כי מעצר צריך עילה, וכל מעצר שאין בו עילה איננו חוקי. אולם כאשר מדובר במעצר של פלסטינים תושבי השטחים הכבושים, קל עד מאוד לבצע מעצר אף בלא עילה או לטעון לקיומה של עילת מעצר, מאחר שאין כל פיקוח ראוי על נחיצות המעצר ועל טיבה של אותה עילה: הדין בשטחים הכבושים מאפשר לעצור פלסטיני, תושב השטחים, מבלי להביאו בפני שופט במשך פרקי זמן ארוכים. כך קורה שהדרישה לעילת מעצר חוקית איננה חסם בפני השב”כ להמשיך ולעצור בני משפחה ולעשות בהם שימוש לשם הפעלת לחץ בחקירות.

שנית, מדבריו של היועץ ניתן לדמות את המפגש בין הנחקר ובן משפחתו כמפגש לצורך עימות, כפי שנהוג בחקירות פליליות. הלכה למעשה, המקרים בהם נתקלנו הם שונים בתכלית – המפגש הוא להרף עין, וכל מטרתו היא יצירת תחושה אצל הנחקר, כי הודאתו תחלץ את בן המשפחה ממצוקה כלשהי בה הוא נמצא, באשמתו. בחלק מהמקרים בן המשפחה מתבקש במפורש להפעיל לחץ על הנחקר על מנת שיוודה. אין כל ספק, כי דינם של מפגשים אלה אינם כדין הפגשת שני עדים בחקירה, והשימוש בהם נעשה כדי ליצור אצל הנחקר תחושה של איום על שלום בן המשפחה, ולא לצורך תחבולות חקירה מקובלות.

בטיעונים אלה ואחרים פנה הוועד לבג”צ, על מנת שיקבע כי עמדת היועץ עמומה ורחבה מדי, ומאפשרת את המשך השימוש בבני משפחה בחקירות. בעתירה טענו, כי האיסור על עינויים נפשיים הוכר במשפט הבינלאומי ומעמדו רם ממש כמו זה של האיסור על עינויים פיזיים. למשפחה, כך טענו, מעמד מיוחד במשפט הישראלי והיא זוכה להגנות שונות שמטרתן שמירה על שלמותה ואחדותה.² כמו כן, השימוש באדם כאמצעי בחקירתו של האחר פוגע בכבודו. ביקשנו מבית המשפט שיקבע, כי ניצול הקשר המשפחתי בחקירות, הגם שהוא נעשה כאשר ישנם שני עצורים כדין, איננו חוקי.

פסק הדין הקצר, שניתן ביום 9.9.09, דחה את העתירה. השופטת ביניש מצטטת את עמדת היועץ שהבאנו כאן ומקבלת אותה, וכך מתירה הלכה למעשה את המשך ניצול הקשר המשפחתי כאמצעי לחץ בחקירות. יחד עם זאת, פסק הדין קובע מפורשות, כי “בא כח היועץ המשפטי לממשלה... הצהיר כי נמסר

לו משירות הביטחון הכללי כי ההנחיה בעניין זה חודשה והחוקרים הועמדו על האיסור המפורש לעשות שימוש באיומים כי יבולע לקרובי המשפחה של העצורים כאמצעי הפחדה ולחץ במצגים חקירתיים". כלומר, פסק הדין קובע במפורש כי שימוש באיומים על בני משפחה בחקירה, ללא קשר למעצר בפועל, אסור.

אם כן, המצב המשפטי כפי שנקבע בבג"צ הוא, כי מעצר והפגשה של בני משפחה כאמצעי חקירה הוא אסור כאשר אין עילת מעצר חוקית. כמו כן, שימוש באיומים על מעצר או נזק אחר שייגרם לבן המשפחה, אסורים. עם זאת, מפגש של בני משפחה כאמצעי חקירה כאשר בן המשפחה עצור באופן חוקי, מותר. מצב עניינים זה הוא פסול בהיותו יוצר תמריץ – שאינו קשה למימוש – לעצור בני משפחה, כמו גם מתיר את המפגש בין בני המשפחה בחקירה, שלעיתים קרובות נעשה לשם איום מהווה עינוי נפשי חמור.

2. עולם כמנהגו נוהג

אם כן, המצב המשפטי הנוהג כיום, הוא שאם מעצר של בן משפחה נעשה בעילה חוקית, ובשל אותה "מסכת עבריינית", מותר יהיה להביא את מעצרו לידעת בן משפחתו הנחקר, ולהפגיש ביניהם. היתר זה מותיר שורה ארוכה של מקרים שהם לכאורה חוקיים, אך פסולים משני טעמים: ראשית, הם מאפשרים הפעלת עינויים נפשיים על הנחקר; שנית, הם מייצרים תמריץ למעצרים של בני משפחה שספק גדול אם היו מתקיימים אלמלא הצורך להפגיש בין בן המשפחה ובין הנחקר.

אלה אינם חששות בעלמא. מבדיקה שערכנו עולה, כי השב"כ ממשיך להשתמש בבני משפחה כאמצעי לחץ על הנחקרים. במקרים רבים נדמה, כי גם אם באופן פורמלי היתה עילת מעצר נגד בן המשפחה, הרי שהנסיבות מעלות חשד כבד כי כל תכליתו של המעצר היה הפעלת אותו לחץ בחקירתו של בן המשפחה האחר. כמו כן נראה, כי ההיתר להפגיש בין בני משפחה יוצר אצל הנחקר את התחושה, כי שלומם של בני המשפחה תלוי בהודאתו ובשיתוף פעולתו עם החוקרים, והפגיעה בהם תימשך אם לא יודה. ידיעה זו מביאה למתח נפשי בלתי נסבל העולה כדי עינויים, ופעמים רבות היא נחקקת בזיכרונו של הקורבן כקשה אף יותר מהעינויים הפיזיים שהוא נתון להם.

מתוך 54 תלונות נגד חוקרי שב"כ שהגיש הוועד נגד עינויים בשנים 2009-2011, 7 העידו על מפגש עם בן משפחה עצור. לכולם נמסר במפורש או במשתמע, כי מצבו של בן המשפחה תלוי בשיתוף הפעולה שלהם עם החוקרים.

כך למשל עולה מתצהירו של מ.ס., בן 21, שנעצר ביום 15.12.2009 באישון לילה. חקירתו, שהתפרסה על פני למעלה מ-65 ימים, כללה בין היתר איום לעצור את אחיו בן ה-16. הוא מעיד כי האיום מומש והאח אכן נעצר למשך 20 ימים. נוסף על כך, איים החוקר לעצור את אמו. סמוך לאחר הודאתו שוחרר אחיו.

שחרור האח סמוך להודאה מחזק את הסברה, כי כל תכליתו של מעצר האח היה בהפעלת הלחץ על מ.ס. אם כך הדבר, מדובר בפגיעה קשה הן בזכותו שלא להיות נתון לעינויים, והן בחירותו של האח הקטין, ובזכותו שלא לשמש כאמצעי בחקירת אחיו. כמו כן, מדוגמה זו ניתן לראות, כי קשה עד מאוד לפקח על חוקיותה של עילת המעצר, וכי עמדת היועץ המשפטי לממשלה יוצרת מעטה של חוקיות ומאפשרת לחוקרים להמשיך לנצל קרבה משפחתית לצורכי החקירה. תלונה בעניינו של מ.ס. הוגשה בדצמבר 2010. עד היום, על אף תזכורות חוזרות ונשנות, טרם ניתן מענה ענייני.

כך מספר י. ג., בן 16 בלבד, על פגיעה בבני משפחתו כאמצעי לחץ, בשלבים שונים של המעצר והחקירה:

במהלך המעצר: "הקצין 'סטיבן' ... החל לצעוק עלי ואיים עלי שיהרוס את הבית. הוא אמר לי דברים שאני מתבייש לחזור עליהם. הוא אמר לי 'אנחנו ניקח אותך למחנה ונפתח לך את התחת'. הוא אמר לי שאחי עצור אצלם ושאני חייב להודות. פחדתי מאוד והלב שלי התמלא אימה."

לאחר ההגעה למחנה: "הכניסו אותי לחדר ובו החוקר "סטיבן" שיידע אותי כי אחיי עצורים ושהוא רוצה לעזור לי ושהוא ינהג איתי כמו עם ילדיו, ושהוא לא רוצה שאני אשאר כל חיי בבית הסוהר." לאחר המעבר לחקירה בפתח תקווה: "תוצאת תנאי כליאתי היא כאבים שממשיכים ללוות אותי. יש לי כאבי גב וכאבי שיניים. פעם אחת לקחו אותי לרופא אבל עדיין כואבים לי הגב והשיניים. במהלך מעצרי הייתי בתאים ליחידים, חוץ מפעם אחת שהכניסו את אחי העצור מחמוד למשך כרבע שעה, ואז לקחו אותו... אני מבודד מהעולם החיצון ואין לי אף קשר עם העולם וכל פעם שאני שואל שוטר איזה יום היום אחד אומר לי יום אחד והשני אומר לי יום אחר, כך שאני לא יודע איזה יום היום או מה השעה ואם יום עכשיו או לילה. אני מפחד מאוד ורוצה לחזור הביתה לזרועות אמי."

ניתן לשער, כי תכלית המפגש בין ג' ובין אחיו היתה הפעלת לחץ על ג' להודות, ויצירת מצג כאילו שלומו של אחיו תלוי בהודאתו.

כך מספר מ.ג., בן 47 ואב לארבעה ילדים, שנעצר בביתו ביום 14.03.2010. בעת המעצר, שני חוקרי השב"כ חקרו את בנו בן ה-10. החקירה לוותה באיומים רבים והתנהלה באווירה מתוחה כשסביבם חיילים ממושגים. חוקרי השב"כ חקרו לאחר מכן את אשתו ואת יתר ילדיו.

במהלך חקירתו במתקן החקירה, גילה המתלונן כי כוח צבאי עצר את אשתו. המתלונן אמר לחוקרים שהוא מסרב לשתף איתם פעולה כל עוד אשתו במעצר. יום למחרת שוחררה אשתו של מ.ג'. בהמשך החקירה נעשה שימוש באיומים לשוב ולעצור את אשתו וכן לעצור את ילדיו. עינינו הרואות, כי הדרישה הפורמלית שהציג היועץ המשפטי לממשלה, לאפשר מעצר של בן משפחה רק בעילת מעצר חוקית ומפגש ביניהם רק באותה מסכת עובדתית, הנה חסרת כל משמעות. בשל העדר כל ביקורת חיצונית אפקטיבית על המעצר, היא סוללת למעשה לחוקרי שב"כ את הדרך החוקית להמשיך להפעיל לחץ נפשי כבד מנשוא על נחקרים, תוך שימוש ברגישות המיוחדת שבאחריות לגורל קרובי משפחתם. ברור, כי המפגשים המתוארים כאן לא היו מתקיימים, אלמלא הרצון להפעיל אותו הלחץ על הנחקר. כך, במקום להגן על הקשר המשפחתי, מנצלים אותו גורמי החקירה באופן ציני לצורכיהם. התוצאה: עיניים נפשיים המתרחשים תדיר בחדרי החקירות.

3. אסור, אבל...

כאמור, בג"צ סוויטי קיבל את עמדתו של היועץ המשפטי לממשלה ולמעשה התיר את המשך השימוש בבני משפחה בחקירות. ואולם, בפסק הדין נקבע באופן נחרץ, כי איומים על שלומם וחירותם של בני משפחה במהלך החקירה הם אסורים. כך קובע פסק הדין:

"... בא כח היועץ המשפטי לממשלה, עו"ד ענר הלמן, אף הצהיר כי נמסר לו משירות הביטחון הכללי כי ההנחיה בעניין זה חודשה והחוקרים הועמדו על האיסור המפורש לעשות שימוש באיומים כי יבולע לקרובי המשפחה של העצורים כאמצעי הפחדה ולחץ במצגים חקירתיים גם בהעדר מעצר של הקרוב בעילה חקירתית מוצדקת."

הנה כי כן, הכיר בית המשפט בכוחם של איומים להשפיע על מצבו הנפשי של הנחקר ולהעמיד אותו בלחץ נפשי קשה מנשוא. נציין, כי איומים מסוג זה אינם מתרחשים בחלל ריק: מבחינת הנחקר, הם מוחשיים וממשיים. חוקרי השב"כ מצטיירים בעיניו ככלי-יכולים. הם יודעים את כתובתו, את שמות בני משפחתו, והם נחושים בדעתם להוציא ממנו הודאה. איומים מבססים יחסי כוחות ברורים ומובהקים בחקירה, ומעצימים את תחושת הנחקר כי הוא שבוי לחלוטין בידי חוקריו. תחושה זו, יחד עם החרדה והאחריות לגורל בני המשפחה, מייצרים לחץ נפשי כבד מנשוא העולה כדי עינויים. לצערנו, ולא בפעם הראשונה, עוד איסור של בית המשפט מופר כדבר שבשגרה.³ מתוך 54 תלונות

שהגיש הוועד ליועץ המשפטי נגד התנהלותם של חוקרי שב"כ בין השנים 2009–2011, 21 מהקורבנות העידו בתצהירם על שימוש באיומים כי יבולע לבני משפחתם אם לא יודו.
כך מספר ס.ע., על מעצרו:

”החקירה היתה יותר אלימות נפשית מאשר אלימות פיזית שכן כל החוקרים היו מאיימים עלי להביא את אשתי שבזמנו היתה עדיין בהריון, ללדת אצלי בבית המעצר... יש לציין שעצרו את אחי יומיים אחרי מעצרי אשר שוחרר כעבור חודש ימים. החוקר בחקירה ציין בפניי שכמו שהביא את אחי בן ה־14 הם יכולים להביא גם את אשתי.”

תלונה בענייניו של ס.ע. הוגשה בדצמבר 2010. עד לכתיבת שורות אלה, ועל אף תזכורות חוזרות ונשנות, טרם התקבל מענה ענייני. ביום 7.12.11 הוגשה בשמו של ס.ע. עתירה על אי־מענה לתלונתו.
ע.א., מעיד בתצהירו כך:

”נעצרתי בשעה 2 בלילה בזמן שישנתי ליד בני בן השנתיים... החיילים פוצצו את דלת הכניסה ונכנסו לחדרי והחלו להכות אותי עם קתות הרובים בראש ובגב, ונפצעתי כתוצאה מכך בראשי. אני דאגתי לבני ששכב לידי והחייל אמר לי שבני מת.”
במהלך חקירתו בפתח תקווה, הוא מספר, ”אני פניתי לחוקר מהיום הראשון וביקשתי לדעת מה עלה בגורל בני אך הוא אמר לי 'תסיים את החקירה ואז נראה'. רק לאחר 30 ימים ידעתי מהצלב האדום שבני בחיים ושלא נפגע.”

תלונה בענייניו של ע.א. הוגשה ליועץ המשפטי לממשלה באוקטובר 2010. על אף תזכורות, טרם התקבל מענה ענייני. אמנם, אין כאן איום על שלומו של הפעוט, אולם שימוש ציני בקרבה המשפחתית ובדאגה ההורית לקידום צורכי החקירה, יש ויש.

כך מעיד מ.ז., בן 19, שנחקר במתקן החקירה עציון, כי חוקר המכונה ”קפטן דאוד” ישב עמו והציג בפניו בעזרת ”google” צילום של ביתו, מנה את בני משפחתו ושאל האם הוא לא מפחד שהוא, והכוונה לקפטן דאוד, יפגוש באחת מבנות משפחתו.

תלונה בענייניו של מ.ז. הוגשה למח”ש ב־6.5.2012. טרם התקבל מענה ענייני.
מקרים אלה מעידים, כי רשויות החקירה לא מהססות להשתמש באיומים על שלומם וחירותם של בני משפחתם של נחקרים, על אף שבג”צ אסר זאת במפורש ועל אף התחייבות המדינה כי הם הונחו שלא לעשות זאת.

עדות מבית המשפט הצבאי

לא רק מעדויותיהם של הנחקרים אנו יודעים על המשך השימוש בבני משפחה כאמצעי לחץ. גם בתי משפט צבאיים העירו לשב”כ זה מכבר על האכזריות המיוחדת שבשימוש בבני משפחה בחקירות. במסגרת דיון על חוקיות הודאה של נאשם (משפט זוטא) מצאנו לא אחת שופטים צבאיים המביעים את מורת רוחם מהאופן בו איימו החוקרים עליו. כך למשל בפ”ד 5382/09 התביעה הצבאית נגד איימן חמידה, מספר השופט סא”ל צבי לקח את שאירע בחקירה:

”לאחר מכן הוכנס לתא אחיו מוחמד שאמר לו, 'אני שמעתי שאחותך תהאני נמצאת בחקירה, ואני ואחותך נמצאים פה בגללך, והם רוצים גם להביא את אמא. אחיו מוחמד אמר לו כי השב”כ רצה שירגיע את הנאשם כדי שיודה, וכי אם הנאשם מודה הוא יחזור הביתה.”

הנאשם שאל על מה להודות, ואחיו ענה לו, 'לא יודע, אני יודע רק דבר אחד, שאני נמצא פה בגללך' והתעצבן עליו. עוד מסר כי אחיו מוחמד ביקש ממנו להודות 'כדי שהוא יוכל להשתחרר ושתהאני תלך, ושהוא יראה את הילדה הקטנה שלו'. הנאשם אמר לו 'אתה לא אח שלי' וביקש לקרוא לסוהר שיוציאו אותו מהתא. הם שהו ביחד באותו תא 3 ימים מבלי שהחליפו מילה...

...הנקודה בה נשבר הנאשם הייתה החזקתו עם אחיו באותו תא, והפעלת הלחץ מצידו של אחיו כי יודה. הפעלת הלחץ מצידו של האח נועדה, כך על פי דברי הנאשם שנראו לנו אמינים, להביא לשחרור האח, ובנוסף לשחרור אחותם. איננו יודעים אם אחותו של הנאשם כלל הייתה עצורה ואנו אף מניחים שלא הייתה. עם זאת, הנאשם לא ידע זאת, ושוכנענו כי דברי אחיו של הנאשם והפעלת הלחץ על הרקע המשפחתי הביאו אותו בסוף לידי שבירה נפשית...

...מצוקתו של מי שהיה נתון בחקירה תקופה המצטברת ל-40 יום, במהלכה אף ככל הנראה הוכה, הנה גדולה מאוד. כאשר אדם כזה צריך לבחור בין מצוקת בן משפחה הנתון במעצר, ויתרה מזו, כשהוא שומע שגם אחותו נמצאת ניזוקה מהעדר שיתוף הפעולה שלו עם חוקריו, ניתן לשער כי הלחץ בו הוא נתון הינו כבד מנשוא... אנו שוכנענו כי לנאשם, שמופקד ואחראי על שלום בני משפחתו על פי המקובל בחברה בה הוא חי ומתגורר, היה זה בבחינת לחץ שלא ניתן לעמוד בו, ושהצטבר למסכת לחצים ארוכה בה היה נתון קודם לכן. רצונו של הנאשם כי בראשית החקירה מיום 30/11/09 בה הודה יהיה נוכח אחיו, מלמדת על הצורך שלו להראות לבן משפחתו כי הנה הוא מודה ובכך הוא מסייע לשחרורו והסרת הנטל של המעצר מהאח ומהאחות..."
ביום 23.2.12 פנה הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ליועץ המשפטי לממשלה, וביקש כי תפתח חקירה פלילית נגד חוקריו של חמידה. במכתב ציינו כי במקרה כזה, שבו קבעו שלושה שופטי בית המשפט הצבאי כי על הנאשם הופעלו אמצעים פסולים, העולים כדי עינויים ויחס בלתי אנושי, קמה חובה של רשויות אכיפת החוק לפתוח בחקירה ולנקוט בצעדים כנגד אנשי הרשות. עד לכתיבת שורות אלה טרם התקבל מענה ענייני.

אם כן, שימוש בבני משפחה כאמצעי לחץ בחקירות ממשיך, למרבה הצער, להיות שגור. איזמים על שלומם או חירותם של בני המשפחה שנאסרו במפורש על ידי בית המשפט, ממשיכים להתקיים. מפגשים, שהותרו תחת האצטלה החוקית של מעצר כדוין, ממשיכים גם הם. אלה לצד אלה מקבלים גיבוי ממסדי בצורת פיקוח רעוע, ואף כיסוי, של מערכת המשפט על פעילות השב"כ.

4. סיכום

דו"ח זה מציג תמונה עגומה של המתרחש בחדרי החקירות. הוא מראה, כי שימוש בלחץ נפשי העולה כדי עינויים ממשיך להתקיים כדבר שבשגרה. ואולם, ממצאי הדו"ח מעידים על יותר מכך: הבטחות שנותן שב"כ, גם בפני בית המשפט, אינן מתקיימות, והפיקוח על מעשיו לקוי. יתרה מכך, היועץ המשפטי לממשלה ובג"צ, על אף שהצרו את צעדי שב"כ והגבילו את השימוש בבני משפחה כאמצעי לחץ במקרים מסויימים, אפשרו למעשה את המשכו במרבית המקרים, ונתנו לו כסות חוקית.

האיסור על עינויים פיזיים ונפשיים במשפט הבינלאומי הוא מוחלט, וחובתם של היועץ המשפטי לממשלה ובג"צ לאסור עליהם באופן שאינו משתמע לשני פנים. תחת זאת, בחרו גורמי אכיפת החוק בישראל ללכת בדרך פתלתלה שהיא בו זמנית אוסרת ומתירה: מחד גיסא, קביעת כללים ש"יעדנו" את השימוש בבני המשפחה, מאידך גיסא, ניסוחם באופן שימנע כל אפשרות לפקח על אכיפתם או לנקוט בענישה כלפי חוקרים שהפרו אותם. התוצאה: המשך הפגשתם של נחקרים עם בני משפחה, מבלי שניתן יהיה לדעת, אם מטרת מעצרו של בן המשפחה היתה העילה הרשמית בה נעצר, או שמא כל תכליתו

האמתית של המעצר היא במפגש ובהפעלת הלחץ על הנחקר. כמו כן, אנו רואים כי גם כאשר בית המשפט נחרץ באיסורו, וחוזר ומתריע מפני השימוש באיומים על בני משפחה בחקירות, וגם כאשר בא כח המדינה מבטיח שוב ושוב בדיון, כי ההנחיות חודדו והחוקרים יודעים את הכללים, גם אז, בפועל, רווח השימוש באיומים עד מאוד. זו איננה הפעם הראשונה בה השב"כ מסתיר מבית המשפט היבטים שונים של התנהלותו. תרבות ארגונית זו, של התעלמות מהחלטות שיפוטיות, ראוי שידליק נורה אדומה לכל החרד לקיומו של שלטון חוק בישראל.

השימוש בבני משפחה הוא שיטת עינויים "נקייה", כזו המשפיעה השפעה פסיכולוגית עמוקה על נפשו ורוחו של הנחקר, אך אינה מאפשרת כל תיעוד, פיקוח או העמדה לדין של המענים. שיטות מסוג זה חוברות למדיניות היועץ המשפטי לממשלה שלא לפתוח בחקירה פלילית נגד אף אחת ממאות התלונות שהוגשו אליו בעשור האחרון.⁴ גם בעניינו של סוויטי, לגביו הודה היועץ המשפטי לממשלה שנעשה שימוש פסול בבני משפחה, לא ננקטו כל צעדים כנגד החוקרים.⁵

דו"ח זה מסתיים ללא המלצות. בית המשפט אמר את דברו, והמבוי, לעת עתה, סתום. כל שנותר הוא להצהיר באופן חד-משמעי, כי עינויים, פיזיים ונפשיים, אסורים באיסור מוחלט; כי איומים על בני משפחה, בין אם הוצאו אל הפועל ובין אם לאו, הם בבחינת עינויים; וכי כל העושה בהם שימוש עליו לתת את הדין על מעשיו.

על "הטיפול המשפחתי" ונזקיו

המשפחה מוכרת כארגון חברתי ופסיכולוגי בסיסי בו אנו גדלים ומתפתחים, מאפשרת את היכולת לתת אמון, ליצור קשר, לשתף פעולה, לבנות יחסים אנושיים ואינטימיים דרכם נוכל בבוא הזמן להקים משפחות ולגדל את הדור הצעיר. רקמת יחסים זו, על אף שהיא לעתים בעצמה מקור לסבל ותחלואים רבים, אין לה תחליף והיא ממשיכה להגדיר את מערכות היחסים החשובות והמשמעותיות שיש לאדם. כל התערבות חינוכית, פסיכולוגית או משפטית ברקמת חיים רגישה זו אמורה להיעשות מתוך מידה רבה של זהירות ומתוך כבוד לאוטונומיה התפקודית שלה ולטבעיות מהלכיה. אנשי בריאות הנפש מכירים במשאבים המשפחתיים של המטופל, ומערבים אותם בקפידה ובמשורה, משום ששימוש בוטה במהלכים טיפוליים עלול בעצמו לייצר דיכוי ופתולוגיה נוספת. התערבות במשפחה נעשית אפוא באופן ובמידה שכל בני ובנות המשפחה ייצאו נשכרים ממנה. ודאי שקיימת שאיפה שהמערכת כולה תוכל לצאת מדפוסים של תקיעות ופתולוגיה ותוכל לאזן בין כוחות של שימור ומסורת לבין שינוי וצמיחה, בין חוקים ונורמות לבין חופש ואוטונומיה, בין ליכודיות לבין ביזור. הגורמים הטיפוליים המתערבים ערניים לפעולתם שלהם בתוך סך ההתנהלות במשפחה ומעוניינים שהשפעתם המיטיבה תתמיד גם לאחר הסתלקותם, שלא תפתח תלות ושהמשפחה תוכל להמשיך להתנהל בכוחות עצמה טוב יותר.

"טיפול משפחתי" כהתערבות חיצונית פוגענית הכופה את עצמה למטרות זרות לאינהרנטיות המשפחתית, הוא אלים מעצם טבעו, משום שהוא לא מופעל מלכתחילה למטרה מוסכמת עם המשפחה ומנהיגיה הטבעיים (בדרך כלל ההורים או בוגרים אחראים אחרים). "טיפול" שכזה עושה שימוש מתייג, מפצל, מדיר ומסכסך בין בני המשפחה והוא פוגע הן בתשתית המשפחתית כיחידה מתפקדת והן בבריאות הנפשית של כל אחד ואחת מחבריה. חשיפה של מי מבני המשפחה למצוקתו של האחר למטרות של סחיטה, הפחדה או ביזוי גורמת לנזק בל ישוער, לא רק למעורבים בה ישירות, אלא גם באופן עקיף לכל מי שנעשה מודע לה. כאשר משתמשים בבני משפחה כדי להשפיע, להפחיד או לבזות אחד את השני, נוצרת טראומה משפחתית קולקטיבית שלא ניתן יהיה לעולם לעקור מההיסטוריה של אותה משפחה

ושל כל אחד ואחת מחבריה. רגשות האשמה, הבושה וחוסר האונים יהיו מוטבעים ברקמה המשפחתית, ובתדמיתה בסביבה המשפחתית והחברתית הרחבה יותר. צילו של הגורם הפוגע והמתעלל נשאר לעד ותמיד יעכיר את התמונה המשפחתית גם בזמנים של שיגרה ואפילו בעתות שמחה. מערך הכוחות המשפחתי הטבעי נהרס ואינו ניתן לשיקום: הורים יאבדו את כבודם וסמכותם וילדים יאבדו את ביטחונם ואת היכולת להמשיך לראות בהוריהם דמויות לחיקוי והזדהות.

השימוש המהופך במונח "טיפול משפחתי" במירכאות נועד להדגיש את השימוש הציני והבעייתי בחוזקות ובחולשות המשפחתיות, המיועד בעצם להחלישה ולהפוך את חבריה לפגיעים יותר ללחץ חיצוני. השימוש במונח מקצועי מיועד גם להאיר אזור חשוך זה בו נעשה שימוש נצלני בידע מחקרי ובפרקטיקה מקצועית שלא במטרה לקדם את רווחתו של האדם ולא ע"פ עקרונות היושרה והאתיקה. פרקטיקה זו פוגעת לא רק במשפחות של הנחקרים והמעונים כי אם גם במסד האתי והמקצועי של אנשי בריאות הנפש הדוחים בשאט נפש את השימוש הפוגעני בידע המקצועי שלהם, גורם לפחת בתדמיתם המקצועית ומכרסמת במידת האימון שהציבור רוחש להם.

"הטיפול" בנחקרים ובמשפחותיהם באופן זה, ניצול הידע המקצועי ואנשי המקצוע המעורבים בכך, פוגע בלגיטימיות של המטפלים ושל העבודה הטיפולית שמעצם טבעה מיועדת להיטיב עם בני אדם באשר הם. השימוש המהופך בעקרונות הטיפוליים כדי להפעיל חולי ומכאוב למטרה של קידום חקירה או כל עניין זר אחר, מהווה את אחד מאופני העינוי הנמוכים והבזויים, וראוי שכל בן תרבות וכל איש מקצוע יוקיע אותם ואת אלה העושים בהם שימוש.

ד"ר דוד סנש

פסיכולוג קליני בכיר ומרצה במכללת לוינסקי לחינוך
חבר הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל וקבוצת פסיכואקטיב

הערות:

1. דו"ח בעקבות זאת הגיש הוועד עתירה לבג"צ בשמו של סוויטי, נגד היועץ המשפטי לממשלה, בבקשה כי יפתח בחקירה פלילית נגד החוקרים שהשתמשו בבני משפחתו כאמצעי לחץ. ראו בג"צ 1266/11 מחמוד סוויטי נגד היועץ המשפטי לממשלה.
2. כך למשל דיני הראיות אוסרים על מתן עדות של בני זוג ושל הורה וילד, זה כנגד זה. ראו פקודת הראיות (נוסח חדש) התשל"א 1971, סעיפים 3-2.
3. העובדה שכוחות הביטחון מבטיחים שיימנעו ממעשה כלשהו בפני בית המשפט, איננה, למרבה הצער, ערובה כי הדבר לא יקרה שוב. גם פסיקה של בג"צ האוסרת על פרקטיקה מסוימת, איננה בהכרח מכובדת על ידי גורמי הביטחון. כך אפילו בבג"צ העינויים המפורסם, כפי שטענו בבקשת הביזיון שהוגשה על אי קיום פסק הדין. בג"צ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ממשלת ישראל.
4. ראו דו"ח הוועד הציבורי נגד עינויים, "עדיין מתחת לכל ביקורת", ינואר 2012.
5. בעניין העמדתם לדיון של חוקרי סוויטי תלויה ועומדת עתירה לבג"צ: בג"צ 1266/11 מחמוד סוויטי נגד היועץ המשפטי לממשלה.